

Сосницька Наталя Леонідівна —

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри методики викладання фізико-математичних дисциплін та інформаційних технологій у навчанні Бердянського державного педагогічного університету. Автор та співавтор понад 185 публікацій, зокрема 3 монографії, 12 навчальних посібників (5 з Грифом МОН України). Основні напрями наукової діяльності: дослідження формування і розвитку змісту шкільної фізичної освіти в Україні (історико-методологічний контекст); системне багаторівневе прогнозування розвитку змісту фізико-математичної освіти методом математичного опису і часових рядів; використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі з фізики; науково-педагогічні дослідження в галузі гетерогенності: порівняльний аспект.

УДК 37.017.91.001.89

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІНКЛЮЗИВНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті розкрито методологічні основи моделі науково-педагогічних досліджень інклюзивних процесів, описано її основні характеристики й особливості. Проаналізовано процес формування ланцюжка теоретичних і нормативних моделей науково-педагогічних досліджень з урахуванням принципу гетерогенності. Визначено ознаки, за якими формується зміст аксіологічної моделі науково-педагогічного дослідження як методологічного орієнтира між теоретичною та нормативною моделями.

Ключові слова: методологія; основи; науково-педагогічне дослідження; інклюзія; гетерогенність; процес; модель; концепція.

Інклюзивні процеси в освіті стають об'єктом міждисциплінарних наукових досліджень. Загострення інтересу до нового терміну, його змісту, практики пов'язане з осмисленням інноваційних змін, що відбуваються в галузі освіти. Актуальними для сучасної педагогічної теорії є поняття полікультурна освіта, інтеграційна освіта, інноваційна освіта, інклюзивна освіта тощо. Кожна з категорій, безперечно, пройде «перевірку часом», а їх розробка внесе суттєвий вклад у розробку стратегії та вектора системних перетворень у суспільстві. Загальний сенс пошуку полягає в русі до людини, дитини як самодостатнього суб'єкта і кінцевої мети будь-яких реформ і змін. Об'єднуючою тенденцією пошуку є відхід від парадигми, орієнтованої на знаннєвий підхід, «середні» здібності та можливості дитини, пріоритет розвитку пізнавальних процесів, на відміну від моральних, гуманних орієнтирів. Це також спроба розставити акценти на тому, куди і до яких результатів рухається сучасна система освіти, яке в ній місце відводиться дитині, педагогові, їх взаємовідносинам і позиціям в освітньому процесі [10].

Тому, урахуовуючи досвід соціальної й освітньої інклюзії, постає проблема розробки методологічних засад дослідження інклюзивних процесів. Важливо визначити таку основу, що поєднувала б конструктивні ідеї для перспективного, інноваційного розвитку педагогічної науки і практики відповідно до вимог сьогодення та майбутнього. Це має бути визначення фундаментальних системоутворюючих основ, які б забезпечували розуміння напрямку розвитку педагогічної науки і практики до дитини, особистості.

Основам наукових досліджень присвячені праці Б. Аканова, Г. Артемчука, М. Білухи, П. Дмитренка, В. Крутова, В. Сидоренка, В. Романчикова, Д. Стеченка та інших. Теоретичні основи наукової організації педагогічних досліджень вивчали С. Архангельський, Ю. Бабанський, В. Бондар, І. Волощук, С. Гончаренко, В. Журавльов, В. Міхеєв та інші. Методологічні та системні основи методики постановки мети, задач та питань педагогічного дослідження розглядали Е. Бережна, М. Данілов, В. Зазвягінський, А. Каліта, О. Кліменюк, В. Краєвський, Т. Кристопчук, З. Меретукова, С. Сисоєва та інші.

Методологія та організація науково-педагогічних досліджень інклюзивних процесів пов'язані з вивченням питань нетиповості дитини (У. Волфенсбергер, Б. Геррі, Н. Кунс, М. Форест, Л. Акатова, В. Леві, І. Кантемирова та ін.); розробки теоретичних концептів інклюзивної освіти (Л. Бартон, Дж. Деппелер, Е. Дорис, Д. Харвей, С. Алехіна, Д. Зайцев та ін.); суб'єктивних характеристик як підґрунтя розвитку інклюзивних освітніх практик (Л. Блум, Дж. Нельсон, Д. Леонт'єва та ін.); технологічного поля інклюзивної освіти (М. Банерджи, Х. Гартнер, С. Денно, Л. Виготський, І. Левченко, І. Карпенкова, С. Кудінов та ін.).

Аналіз теорії та практики в галузі методології науково-педагогічних досліджень, зокрема інклюзивних процесів, дав змогу дійти висновку щодо виокремлення концептів, на яких потрібно будувати ці дослідження в умовах гетерогенності, що спрямовані в кінцевому результаті на підвищення ефективності функціонування системи освіти в цілому.

Методологічними основами науки є сукупність вихідних філософських засадничих теорій, принципів, категорій, уявлень, що визначають напрями і характер осмислення об'єктивної дійсності, загальні та часткові методи її пізнання, наукового проникнення в її сутність і закономірності розвитку, для здійснення цілеспрямованого впливу на світ і взаємодії з ним [6].

Методологія науки як самостійна галузь знань охоплює все різноманіття методологічних і методичних принципів і прийомів, операцій і форм отримання наукового знання. Її вищим і визначальним рівнем є філософія методології, принципи якої організують роботу на конкретно-науковому рівні. На сучасному етапі розвитку суспільства філософський рівень методології функціонує не у вигляді жорсткої й однозначної системи норм, правил і формальних прийомів, а як загальна система принципів і регулятивів наукової діяльності [3; 7; 8]. Зasadниче методологічне значення як для самої філософії, так і конкретно для педагогіки мають такі принципи: об'єктивності; історизму; системності; діалектичного протиріччя; єдності якості та кількості; діалектичного заперечення; розвитку; каузальності (рис. 1).

Рис. 1. Методологія науки: загальнофілософський і загальнонауковий рівні

Специфіка гуманітарного дослідження, зокрема науково-педагогічного, обумовлена [1; 4]:

- нерегулярністю, неповторністю та недетермінованістю явищ, що вивчаються;
- фактом, що гуманітарне знання майже не піддається аксіоматизації, а зміст деяких понять є недостатньо чітко визначеним;
- обмеженими можливостями математичного моделювання в рамках гуманітарного дослідження;
- впливом ціннісних установок дослідника на отримувані результати;
- частим використанням скорочених висновків, зредукованих пояснень, які за своєю формою нагадують буденні пояснення;
- наявністю в теоретичному обґрунтуванні великої кількості ймовірнісних припущень;
- великою кількістю загальних положень, гіпотез, законів, істинність яких може бути підтверджена лише тривалим досвідом суспільно-історичного розвитку.

Тому орієнтирами загальної стратегії наукового дослідження в умовах глобальних цивілізаційних викликів на філософському і загальнонауковому рівні методології ми виділяємо низку методологічних підходів: системний, структурний, функціональний, інформаційний, модельний, імовірнісний, синергетичний, прогностичний, аксіоматичний, побудова логічних міркувань, нормативно-оцінний. Актуальність цих підходів підтверджується [5]:

- змінами, які прогресують у будь-якій сфері діяльності і ґрунтуються на інноваційному типі розвитку. При цьому глобалізація призводить до синергетичного ефекту нелінійного розвитку, що є потужним чинником прискорення змін;
- демократизацією та гуманізацією сучасного суспільства, які зумовили підвищення важливості життя і діяльності окремої людини й одночасно посилили вимоги до її особистої компетентності та самодостатності;
- інноваційним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, що в умовах глобалізації зумовив формування нового цивілізаційного феномену – мережевого суспільства: утворення та поширення у віртуальному просторі творчих об'єднань та колективів людей, що досягають високої ефективності в спільній діяльності та праці.

Педагогіка належить до гуманітарних наук, об'єктами вивчення яких є культурні феномени, пов'язані з людиною, суспільством і соціальними взаєминами. Повнота аналізу соціального явища в гуманітарному пізнанні досягається лише за умови введення в схему його аналізу людини як чинника, що відтворює, конструює буття соціального явища. Тому на конкретно-науковому рівні методології основою науково-педагогічного дослідження є принципи і підходи, виявлені нами в контексті розвитку гуманітарного знання (рис. 2).

До таких підходів належать: аксіологічний, культурологічний, полікультурний, компетентнісний, особистісно орієнтований, здібнісно орієнтований. Ці підходи реалізуються у площині методологічних принципів: гуманізму, толерантності, культуродоцільності, діалогу і взаємодії культур, етнопсихологізації, етнопедогогізації, полілінгвізму, персоніфікації, конгруентності, гетерогенності.

У пошуку й обґрунтуванні інструментів і механізмів цілеспрямованої побудови інклюзивної теорії та практики ці підходи і принципи набувають безкомпромисності. Унікальність та самодостатність кожного з підходів дає змогу через їх призму одночасно досліджувати і будувати інклюзивну практику як цілісну систему та сукупність підсистем і функцій. У визначенні суті, цілей, характеру, принципів, механізмів і основ побудови й руху інноваційної теорії та практики зазначені підходи виступають найбільш цінними.

Рис. 2. Методологія науки: конкретно-науковий рівень

Термін «інклюзія» належить до синонімічного ряду «гетерогенність». Гетерогенність та багатоаспектність розглядаються як значимі ресурси розвитку освіти. Термін «гетерогенність» розуміють як відмінності, які існують між людьми щодо статі, віку, етнічної приналежності, релігії, здоров'я або інвалідності, специфічних ознак особистості тощо [2].

О. Грауман і М. Певзнер відзначають, що для побудови інклюзивного суспільства й освітнього середовища потрібно (рис. 3) [2]:

- 1) визнати гетерогенність як духовну цінність;
- 2) використати гетерогенність як ресурс розвитку;
- 3) навчитися взаємодіяти з нею.

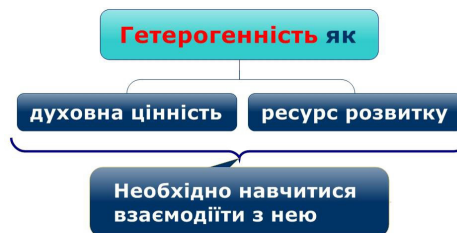

Рис. 3. Інклюзивне освітнє середовище

Виходячи з цих концептуальних тез, виникає необхідність розробки інноваційної моделі підготовки педагогів до науково-педагогічних досліджень інклюзивних процесів, що забезпечить можливість удосконалити педагогічну діяльність в умовах гетерогенності (рис. 4).

Методологічною основою цієї моделі є:

- принцип доступності освіти для усіх учнів: залучення до освітнього процесу всіх дітей, незалежно від віку, статі, етнічної та релігійної приналежності, соціального статусу, стану здоров'я, рівня інтелектуального та фізичного розвитку, навчальних досягнень;
- здібнісно орієнтований підхід (Capability Approach – наближення до здібностей і схильностей).

Рис. 4. Інноваційна модель підготовки педагога до науково-педагогічних досліджень інклюзивних процесів

Це передбачає розвиток у педагогів полідименсіального (багатоосьового) мислення, оскільки вони на практиці стикатимуться не з певним видом гетерогенності, а з групами й організаціями, що відображають різні аспекти: обмежені фізичні можливості, мовні проблеми, культурні відмінності, соціальне неблагополуччя, обдарованість тощо [2]. У зв'язку з цим виникає потреба в підготовці педагогів, учених, здатних до комплексного й цілісного науково-педагогічного дослідження гетерогенного середовища (інклюзивного освітнього середовища).

Підвищенню методологічної культури педагога і якості його наукової роботи сприяє знання про логіку і структуру дослідження.

Методологічні знання про етапи наукового дослідження є для вченого частиною змісту його професійної підготовки. Логіка побудови дослідження виступає першочерговим критерієм його наукової організації [1; 3; 4; 6]. Логіку науково-педагогічного дослідження, що відображає послідовність етапів наукового пізнання, можна представити у вигляді схеми (рис. 5).

Рис. 5. Логіка науково-педагогічного дослідження: послідовність етапів наукового пізнання

1. На першому етапі під час створення проекту дослідження визначаються проблема, тема, об'єкт, предмет, мета, завдання.

2. На другому етапі розробляється теоретична та нормативна моделі дослідження, перевіряються гіпотези. Розробка методологічних характеристик другого етапу вимагає визначення способу переходу від теоретичної моделі до нормативної, а також виявлення кола можливих прийомів обґрунтування педагогічних норм у нормативній моделі.

Існують різні способи переходу від теоретичної моделі до нормативної. Вибір способу залежить від оцінки теоретичної моделі, що здійснюється шляхом звернення до практики. Знання способів переходу від теоретичної моделі до нормативної, а також прийомів їх обґрунтування є необхідною умовою ефективного здійснення прикладного науково-педагогічного дослідження і його впливу на педагогічну практику.

Таким переходом В. Краєвський пропонує використовувати аксіологічну модель [4]. Вона виступає як засіб оцінки теоретичної моделі у процесі переходу до нормативної частини дослідницької роботи, тобто в методологічному плані – від науки до практики.

3. На третьому етапі дослідження відбувається оформлення роботи, апробація і впровадження результатів у практику.

Реалізацію *принципу гетерогенності* ми вбачаємо на *перетині трьох моделей дослідження*: теоретичної, нормативної, аксіологічної (рис. 6).

Рис. 6. Концепція методології організації науково-педагогічного дослідження в умовах гетерогенності

Розглянемо класичну раціонально-логічну схему формування низки теоретичних і нормативних моделей науково-педагогічного дослідження (за В. Краєвським) (рис. 7) [4].

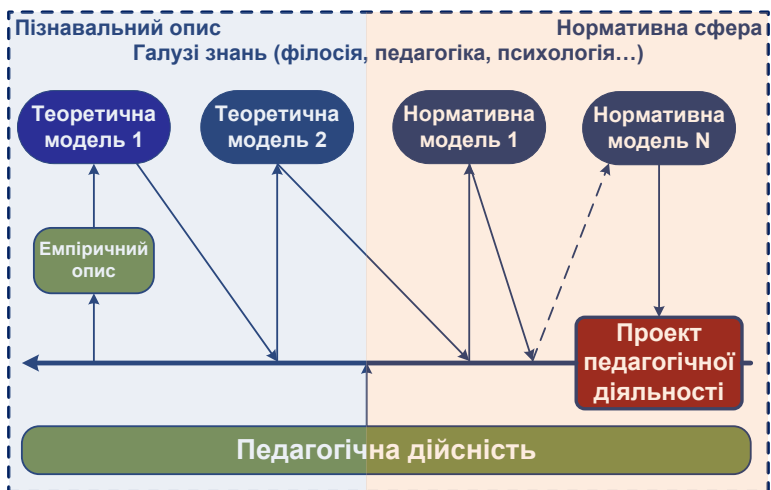

Рис. 7. Процес формування ланцюжка теоретичних і нормативних моделей науково-педагогічного дослідження

Перший крок у відображенні педагогічної дійсності – емпіричний опис фактів. *Емпіричний опис дає чуттєво конкретне уявлення про об'єкт дослідження*, про те, що можна встановити шляхом безпосереднього спостереження, відчуті органами чуття. Звичайно, певна аналітична робота потрібна, наприклад, у такому описі, яким є узагальнення отриманого досвіду. Потім на основі знань із галузей філософії, педагогіки, психології й інших наук створюється теоретичне уявлення про обраний для дослідження об'єкт – *теоретична модель I*.

На **другому кроці** створюється *мисленнєве конкретне уявлення про об'єкт – теоретична модель II*.

Третій крок – дослідник переходить до створення нормативних моделей, що втілюють знання про те, якими повинні бути перетворені ділянки педагогічної дійсності, вдосконалена педагогічна діяльність. Це в загальному вигляді те, що необхідно зробити, щоб цю діяльність поліпшити.

На **четвертому кроці** (останній) пропонується *проект майбутньої педагогічної діяльності*, в який входять конкретні матеріали і вказівки для практики (наприклад, освітні стандарти). Цей процес може багаторазово повторюватися, можливі моделі III, IV і так далі.

Завдяки введенню в логіку прикладного науково-педагогічного дослідження разом з теоретичною та нормативною моделями також і моделі аксіологічної (оцінної), що спричиняє процедуру оцінки розробленого раніше теоретичного уявлення, раціонально-логічна схема набуває ціннісного аспекту (рис. 8).

Аксіологічна модель виступає методологічним орієнтиром між теоретичною і нормативною моделями. На етапі розробки аксіологічної моделі маємо враховувати особливості гетерогенного середовища відповідно до тенденцій розвитку наукового знання у сфері освіти.

Орієнтовний зміст аксіологічної моделі пропонуємо розробляти за наступними ознаками.

1. Соціально-педагогічні ознаки (рис. 9):

- освітня політика в цілому і її відображення в нормативно-правових документах;

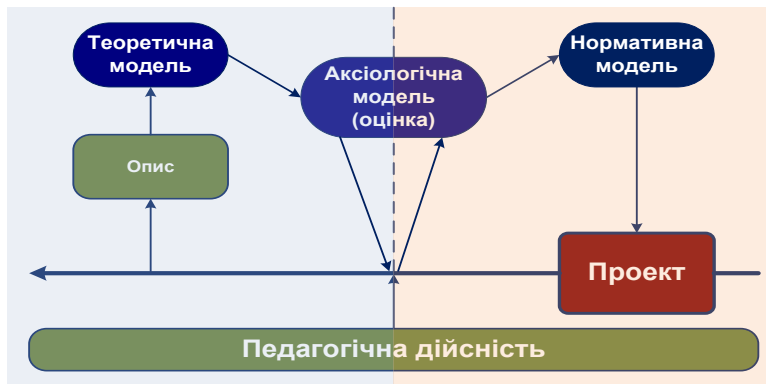

Рис. 8. Послідовність етапів науково-педагогічного дослідження з урахуванням ціннісного аспекту (за В. Краєвським)

Рис. 9. Орієнтовний зміст аксіологічної моделі (соціально-педагогічні ознаки)

- збільшення кількості педагогів-практиків, що займаються науково-педагогічними дослідженнями інклюзивного освітнього середовища;
- наявність варіативних навчальних планів, розроблених на принципах інклюзивної освіти;
- потреба суспільства в інформатизації – розвиток інформаційно-комунікаційних технологій;
- зміна орієнтирів в освіті (зрушення парадигм) – гуманізація, інклюзія, полікультурна освіта, інтеграційна освіта, інноваційна освіта, постнекласична освіта (ціннісні, полікультурні аспекти);
- *інновації в освіті*: входження в єдиний освітній простір – інклюзивне освітнє середовище; потреба змін у змісті освіти з орієнтацією на багатоманітність; орієнтація на освіту як на життєву цінність; багатоманітність як духовна цінність.

Рис. 10. Орієнтовний зміст аксіологічної моделі (методологічні ознаки)

2. Методологічні ознаки (рис. 10):

- підвищення значущості наукового знання в галузі гетерогенності;
- розширення сфери застосування нормативних знань;
- уявлення про педагогіку як практико-орієнтовану науку;
- посилення прескриптивної функції методології наукового пізнання;
- можливість зміни парадигми педагогічної науки;
- наявність педагогічних теорій як передумова нормативного знання;
- розвиток концепцій полікультурності;
- ознайомлення з науковою термінологією: інклюзія, гетерогенність, багатоманітність, менеджмент багатоманітності тощо.

Висновки. Розроблена концептуальна модель науково-педагогічного дослідження в умовах гетерогенності є сукупністю підмоделей (теоретична, аксіологічна та нор-

мативна), що дає змогу в методологічному аспекті здійснити перехід від науки до практики; виділення ціннісного аспекту науково-педагогічного дослідження й оцінка об'єкта вивчення відповідно до принципу гетерогенності є необхідною методологічною умовою інновацій у педагогічній діяльності; зміст аксіологічної моделі, розроблений відповідно до соціально-педагогічних і методологічних ознак, є основою організації та проведення науково-педагогічних досліджень інклюзивних процесів і його впливу на педагогічну практику.

Перспективами подальших пошуків у напрямі дослідження є розробка інноваційної моделі підготовки педагога до роботи з гетерогенними групами.

Список використаних джерел

1. Волошук І. С. Педагогічне дослідження : навч. посіб. / І. С. Волошук. – К. : Інформ. системи, 2009. – 390 с.
2. Грауман О. Гетерогенность как педагогическая проблема / О. Грауман, М. Н. Певзнер // Инклюзивное образование: проблемы и перспективы : сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции «Сетевое взаимодействие университетов с социальными партнерами в области инклюзивного образования: международный и региональный аспект» (Великий Новгород, 19–21 мая 2014 года) / сост. Е. В. Иванов ; НовГУ им. Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2014. – С. 6–13.
3. Клименюк А. В. Методология и методика педагогического исследования. Постановка цели и задач исследования : учеб. пособ. / А. В. Клименюк, А. А. Калита, Э. П. Бережная. – К., 1988. – 100 с.
4. Краевский В. В. Методология педагогики: новый этап : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / В. В. Краевский, Е. В. Бережнова. – М. : Издательство центр «Академия», 2006. – 400 с.
5. Кремень В. Г. Проблеми якості української освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін / В. Г. Кремень // Український педагогічний журнал. – 2015. – № 1. – С. 8–15.
6. Меретукова З. К. Методология научного исследования и образования : учеб. пособие для студ. занимающихся НИР и аспирантов / З. К. Меретукова. – Майкоп, изд-во АГУ, 2003. – 244 с.
7. Рашкеич Ю. М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти : монографія / Ю. М. Рашкевич. – Львів : Вид-во Львівська політехніка, 2014. – 168 с.
8. Семенюк Е. П. Філософія сучасної науки і техніки / Е. П. Семенюк, В. П. Мельник. – Львів : Світ, 2006. – 152 с.
9. Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – 4-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 1632 с.
10. Сунцова А. С. Теории и технологии инклюзивного образования : учеб. пособ. / А. С. Сунцова. – Ижевск : Изд-во «Удмуртский университет», 2013. – 110 с.
11. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.

References

1. Voloshchuk I. S. Pedagogichne doslidzhennia : navch. posib. / I. S. Voloshchuk. – K. : Inform. systemy, 2009. – 390 s.
2. Grauman O. Geterogennost' kak pedagogicheskaja problema / O. Grauman, M. N. Pevzner // Inkljuzivnoe obrazovanie: problemy i perspektivy : sbornik nauchnyh trudov po materialam mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii «Setevoe vzaimodejstvie universitetov s social'nymi partnerami v oblasti inkljuzivnogo obrazovanija: mezhdunarodnyj i regional'nyj aspekt» (Velikij Novgorod, 19–21 maja 2014 goda) / sost. E. V. Ivanov ; NovGU im. Jaroslava Mudrogo. – Velikij Novgorod, 2014. – S. 6–13.
3. Klimenjuk A. V. Metodologija i metodika pedagogicheskogo issledovanija. Postanovka celi i zadach issledovanija : ucheb. posob. / A. V. Klimenjuk, A. A. Kalita, Je. P. Berezhnaja. – K., 1988. – 100 s.

4. Kraevskij V. V. Metodologija pedagogiki: novyj jetap : ucheb. posob. dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij / V. V. Kraevskij, E. V. Berezhnova. – M. : Izdatel'stvo centr «Akademija», 2006. – 400 s.
5. Kremen V. H. Problemy yakosti ukrainskoi osvity v konteksti suchasnykh tsyvilizatsiinykh zmin / V. H. Kremen // Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal. – 2015. – # 1. – S. 8–15.
6. Meretukova Z. K. Metodologija nauchnogo issledovanija i obrazovanija : ucheb. posobie dlja stud. zanimajushhhsja NIR i aspirantov / Z. K. Meretukova. – Majkop, izd-vo AGU, 2003. – 244 s.
7. Rashkeych Yu. M. Bolonskyi protses ta nova paradyhma vyshchoi osvity : monohrafiia / Yu. M. Rashkevych. – Lviv : Vyd-vo Lvivska politekhnika, 2014. – 168 s.
8. Semeniuk E. P. Filosofiia suchasnoi nauky i tekhniky / E. P. Semeniuk, V. P. Melnyk. – Lviv : Svit, 2006. – 152 s.
9. Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – 4-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 1632 с.
10. Сунцова А. С. Теории и технологии инклюзивного образования : учеб. пособ. / А. С. Сунцова. – Ижевск : Изд-во «Удмуртский университет», 2013. – 110 с.
11. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.

Сосницкая Н. Л.

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ИНКЛЮЗИВНЫХ ПРОЦЕССОВ

В статье раскрыты методологические основания модели научно-педагогических исследований инклюзивных процессов, описаны ее основные характеристики и особенности. Проанализирован процесс создания теоретических и нормативных моделей научно-педагогических исследований с учетом принципа гетерогенности. Определены признаки, по которым формируется содержание аксиологической модели научно-педагогического исследования как методологического ориентира между теоретической и нормативной моделями.

Ключевые слова: методология; основы; научно-педагогическое исследование; инклюзия; гетерогенность; процесс; модель; концепция.

Sosnitskay N.

THE CONCEPTUAL MODEL OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL RESEARCHES OF INCLUSIVE PROCESS

There have been opened methodological grounds of model of scientific and pedagogical researches of inclusive process; the main characteristics and peculiarities of it have been described. The author has analyzed the process of creating of theoretical and normative models of scientific and pedagogical researches with taking into account the principle of heterogeneity. In the article there have been defined features of forming of the content of axiological model of scientific and pedagogical researches as a methodological reference point between theoretical and normative models.

Keywords: methodology; grounds; scientific and pedagogical researches; inclusion; heterogeneity; process; model; conception.